

Les obres didàctiques de Fabra a l'Editorial Barcino

ALBERT RICO BUSQUETS
Facultat de Ciències de l'Educació
Universitat Autònoma de Barcelona

INTRODUCCIÓ

Entre els anys 1925 i 1926 l'Editorial Barcino va publicar, dins de la «Collecció Popular Barcino», quatre obretes en quart, d'unes seixanta pàgines cada una, enquadernades en rústica, amb una portada característica: un vaixell envoltat de fulles d'acant. Aquestes publicacions han tingut una àmplia difusió al llarg del segle passat, i encara ara les podem adquirir en edicions antigues en llibreries de vell, o en noves reimpressions (llevat de *La conjugació dels verbs en català*).

Arran de l'elaboració d'una presentació per a aquestes obres menors, en el marc de la publicació de les *Obres completes* de Pompeu Fabra,¹ se'ns van plantejar algunes qüestions pel que fa a la intervenció del Mestre en la seva redacció. En aquesta comunicació en volem donar una breu notícia.

1. LES CIRCUMSTÀNCIES

L'any 1925, quan es publica la primera *Ortografia catalana*, Fabra tenia cinquanta-set anys, era cap de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), havia estat catedràtic de la Universitat de Barcelona i era autor d'una obra filològica importantíssima. Per què va acceptar de redactar uns manuals divulgatius, que segurament hauria pogut encomanar a algun deixeble de confiança? Aquesta decisió es podria explicar, a parer nostre, per tres circumstàncies. La primera, que condiona les altres dues, és la situació política d'aquells anys. La dictadura de Primo de Rivera havia afectat les institucions culturals catalanes, en

1. Pompeu FABRA (2008), vol. 4.

especial l'IEC: això va comportar una reducció pressupostària dràstica, i encara que Fabra continuava al capdavant de la Secció Filològica (que havia passat a ser «Servicio de Investigaciones Filológicas»), l'ambient no devia ser gaire engrescador. A més a més, l'havien destituït de la càtedra de Llengua Catalana de la Diputació (Segarra, 1998, p. 165) i els seus ingressos se'n devien haver ressentit. Bladé (1969, p. 85) explica que les classes que Fabra feia a l'Ateneu Polytechnicum del carrer de Sant Pere més Alt es pagaven «mitjançant una subscripció entre els socis i altres patricis». La resposta que podríem aventurar a la primera pregunta és, doncs, que Fabra devia acceptar l'encàrrec per raons econòmiques.

La segona circumstància que cal considerar és l'afany divulgador i didàctic que Fabra va manifestar al llarg de la seva vida (Lloret i Ramos, 2006, § 1.6), i que en aquesta època es palesa singularment en les col·laboracions al diari *La Publicitat* —les conegudes «Converses filològiques». Podria ser, doncs, que Fabra també acceptés l'encàrrec per la possibilitat de fer arribar les seves propostes a un públic més ampli.

El tercer factor és la preocupació per consolidar el model de llengua, per l'obra de depuració del català,² que aleshores es convertia també en una altra manifestació de resistència cultural enfront de la dictadura. Publicats el *Diccionari ortogràfic*, l'any 1917, i la *Gramàtica catalana*, el 1918, en aquell moment calia difondre'n els continguts. Les obres de la Barcino podien complir aquesta funció pel preu (1 pesseta) i perquè tenien un format molt manejable. Fabra, així, no feia més que seguir la trajectòria que s'havia marcat, facilitada, a més, pel fet que el director de l'editorial era el seu íntim amic, Josep Maria de Casacuberta. Cal dir, però, que en cap de les obres no hi ha ni presentacions ni introduccions significatives que ens puguin aclarir aquestes qüestions de manera inequívoca.

2. EL CONTINGUT

Però un cop ens endinsem en el contingut dels llibrets de la col·lecció,³ ens trobem amb qüestions si més no paradoxals. Podríem suposar, atès el caràcter divulgatiu de la col·lecció, i segons les hipòtesis plantejades més amunt, que no contindran cap informació que no hagi aparegut ja a les obres fabrianes «majors», i que no es desviarà de la doctrina del Mestre, presentada a les obres importants. Però l'anàlisi desmenteix aquesta suposició, com veurem tot seguit.

2. Títol programàtic de la conferència inaugural del curs 1924-1925 a l'Ateneu Barcelonès.

3. Ens centrarem sobretot en les dues obres amb més contingut gramatical, *Ortografia catalana* i *Les principals faltes de gramàtica*, perquè les altres dues es presenten en forma de llistes de mots o de paradigmes verbals, sense gaires comentaris doctrinals.

2.1. *Ortografia catalana*

El contingut d'aquesta obra prové bàsicament de l'apartat «Exposició de l'ortografia catalana» del *Diccionari ortogràfic* (2a ed., 1923), i complementàriament de la *Gramàtica catalana* (1933 [1918]). La reproducció és tan fidel, en ocasions, que fins i tot pot induir a errors, com en el cas de la crida de § 37, «Cp. § 31, tn», que no hi hauria de ser, perquè és la reproducció d'una crida del *Diccionari ortogràfic*. En altres ocasions el contingut està lleugerament modificat o es presenta de manera més senzilla. En aquest sentit, és el que esperariem d'una obra de divulgació adreçada a un públic ampli: simplificació de continguts (s'hi suprimeixen referències al llatí o al grec, quan es tracta de cultismes, o s'hi redueix el nombre d'exemples), exemples adequats, disposició que en faciliti la consulta,⁴ etc.

Però sorprenentment, també hi ha qüestions que no havien aparegut a les obres fabrianes anteriors. Deixant de banda les observacions ortoèpiques, destinades sobretot a comentar característiques fonètiques del dialecte barceloní, la informació nova més important la trobem en un apèndix sobre l'ús dels accents greu i agut, amb regles orientadores i les excepcions corresponents.

Una nota a peu de pàgina, a § 10, n'anuncia la inclusió:

Essent un fet que, en un nombre considerable de mots, la *e* i la *o* fortes són diferentment pronunciades segons les regions, i essent molts els individus que, àdhuc pronunciant-les d'acord amb l'ortografia establerta, tenen dificultat a reconèixer el timbre de llurs *ee* i *oo*, el millor procediment a seguir per a escriure correctament els accents sobre aquelles dues vocals és, sens dubte, d'aprendre les regles que donem en l'Apèndix, l'aplicació de les quals no exigeix la coexistència prèvia de les pronúncies barcelonines (que són les que serviren per a establir les grafies adoptades per l'Institut d'Estudis Catalans).

Fabra posava en pràctica, així, allò que anunciava en la conversa 690, del 15 d'agost de 1925:⁵

Per això creiem que, en una ortografia pràctica, convindria de substituir la regla dels dos accents que figura en tots els tractats d'ortografia, per regles que ens donessin l'accent que en cada cas hem d'emprar sense necessitat d'atendre'ns a la pronunciació barcelonina de la vocal a accentuar.

4. De fet, la disposició del contingut no facilita especialment la consulta, que també es veu dificultada pel fet que no hi ha índex ni sumari.

5. Citem pel número de conversa de l'edició parcial de Joaquim Rafel i Fontanals (Barcelona, EDHASA, 1983-1984, 2 v.), sempre que consti en la dita edició; altrament ens servim de l'edició original del diari.

La novetat d'aquest apèndix, subtitulat «Sobre l'ús dels dos accents greu i agut», és que, per primera vegada en una obra fabriana, es donen unes regles per col·locar l'accent obert o tancat a les vocals *e* i *o* accentuades, prescindint del timbre vocàlic en un dialecte concret. El text comença recordant els dos tipus d'accent, i tot seguit dóna tres regles per saber el que convé en cada cas: la primera per a les terminacions verbals (duen accent agut), la segona per als mots aguts (exceptuant-ne els casos de la regla primera), els quals han de dur accent greu, i la tercera per als plans i esdrúixols, que l'han de dur greu (exceptuant-ne també els casos de la regla primera). Tot seguit dóna una llista d'excepcions a la regla II i una altra d'excepcions a la regla III.

Sobta que aquestes normes no es tornin a reproduir fins a la setena edició (1933) de la *Gramàtica catalana* (1933 [1918]), de manera gairebé literal, però no en les edicions anteriors. I tampoc no apareixen en altres obres de caràcter didàctic de l'època, com els *Exercicis de gramàtica catalana. Ortografia*, de Jeroni Marvà (1927), revisats per Pompeu Fabra, que havien de complementar «mitjançant exercicis adequats, els volums de divulgació gramatical publicats per Pompeu Fabra dins la "Col·lecció Popular Barcino"» (Marvà, 1927, p. 5). Ni a la *Gramàtica catalana* de Josep Miracle, revisada també per Fabra (Miracle, 1938, p. 14). I finalment, sí que es reproduïxen les regles de l'apèndix, resumides, a la *Gramàtica* pòstuma, sense al·ludir a les diferències de timbre vocàlic en els dialectes catalans (Fabra, 1956, § 5).

2.2. *Les principals faltes de gramàtica*

El volum 2 de la «Col·lecció Popular Barcino» porta el títol *Les principals faltes de gramàtica (manera d'evitar-les)* (la frase entre parèntesis desapareixerà a partir de la segona edició). Aquí deixarem de banda les vicissituds que afecten les diverses edicions i reimpressions (Rico, 2008), i ens centrarem en alguns aspectes de l'estructura i del contingut que criden especialment l'atenció.

Igual que en l'*Ortografia catalana*, el lector espera trobar-hi, presentades de manera assequible, orientada a l'ús, qüestions ja conegudes o tractades per Fabra, que en aquells anys es preocupava especialment pels errors gramaticals en la premsa escrita, tal com diu a la conversa 407, del 15 de juliol de 1923, «donarem ací una llista d'aquells punts de gramàtica en què sol incórrer-se en errades». (Començarà a publicar la llista en converses consecutives al cap de dos dies.) Però enlloc se'ns diu amb quins criteris s'han seleccionat les diverses qüestions, que es presenten distribuïdes de manera no gaire coherent: des d'apartats amb títols d'una paraula («doncs», «ademés», «quin-qual»), fins a títols d'una frase curta («ús indegut del gerundi», «omissió de la conjunció *que*»), o d'una frase llarguíssima («Defecte consistent a expressar dues vegades un mateix complement mit-

jançant el mot relatiu i un pronom feble adjuntat al verb»). L'extensió de cada tema és molt variable, oscilla des de les vuit línies dedicades a *tenir que* o *haver-hi que*, fins a la pàgina i mitja dedicada a l'ús indegut del gerundi, o les sis seccions (sis pàgines) dedicades al *lo* neutre.

Hi ha casos en què la presentació és clara, en l'estil conegut del Mestre, però en altres resulta confusa. Un exemple d'aquest caràcter poc clar de la informació és el del tractament del castellanisme *ademés*, al qual Fabra s'havia referit a les converses 42 i 457, on ens diu que *ademés* no té un substitut únic i ens dona les diverses possibilitats de la llengua escrita per evitar-lo. La primera és *demés* («és el substitut preferit»), usada per raons de comoditat (només cal treure la *a* a *ademés*), malgrat que «en la majoria dels casos» és preferible *encara*; però no s'esmenta cap d'aquests casos majoritaris, ni es condemna taxativament *demés*. L'alternativa següent és *endemés*, però resulta que no ens val perquè, diu, «no és exactament equivalent a *ademés*», sense més informació. I tot seguit ens en presenta un altre possible substitut, *oimés*, «mot dialectal que farien bé de no usar mai aquells a qui no és familiar» (!). La redacció és sorprenent, i més si considerem que *oimés* no figurava al *Diccionari ortogràfic*, ni s'incorporarà posteriorment al *Diccionari general de la llengua catalana*.⁶

Ara bé, el més destacat de *Les principals faltes...* és el tractament del *lo* neutre, el més detallat i sistemàtic que trobem en tota la bibliografia fabriana. A la *Gramàtica catalana* (1918) hi dedicava un apartat (§ 41) de quinze línies, reduïdes a nou en l'edició de 1933, on es limita a explicar que la distinció entre *el* i *lo* del català modern («sobretot en llengua escrita») és estranya al català antic, que només usava *el* (o *l'*). El tema ocupa un espai considerable del llibret —sis seccions, del total de trenta— i està desglossat en diversos apartats, que tracten dels mots que substitueixen el *lo* neutre en la llengua literària (*ço*, *allò* i *el*); del «*lo* davant el relatiu *que*» (§ 26), cas en el qual pot ser substituït per *ço* (arcaisme), *allò* i *el*; també ens adverteix del perill d'usar *allò* com a substitut quan la frase resultant pot ser equívoca (*Ensenya'm allò que / el que t'han portat*), i, sorprenentment, dona com a bona la forma *el què* (també a § 26 i 27), al costat de *el que* i *allò que*.

Concretament, a § 26 diu:

En aquests darrers temps s'ha generalitzat bastant, en la llengua escrita, l'ús de la combinació *el què* com a substitut de *lo que*: té l'avantatge sobre el que de no donar lloc a frases equívokes, i sobre *ço que* de no constituir un arcaisme. Això farà potser que aquest *el què* vagi estenent-se fins a fer-se el substitut preferit de *lo que*, salvant naturalment els casos en què és possible *allò que*.

6. Coromines el condemna «[...] el tèrbol i desaconsellable oimés», DECat., vol. VIII, p. 275, b30, sense donar-ne més explicacions.

Però la posició que Fabra mantenia a les *Converses* (i en tota la seva obra posterior) no és aquesta. Dos anys abans (conversa 496, 25 desembre 1923), deia:

No precedit d'una preposició, el pronom relatiu pot ésser *que* o *qui*, però mai què. Lo que espanyol (*lo* antecedent, *que* relatiu) és, en català, *el que* o *ço que*, però mai *el què*. [El subratllat és nostre.]

I en la conversa de l'1 d'abril de 1925, el mateix any de l'edició de *Les principals faltes...*, deia:

Es tracta sens dubte d'un creuament entre dues expressions com no sé què vol i no sé el que vol. Però, sigui la que es vulgui l'extensió que pugui tenir l'ús de el què en lloc de el que, no creiem que sigui convenient de consagrar la primera d'aquestes combinacions acceptant el què en la llengua escrita. [El subratllat és nostre.]

[...]

Doncs, no hem d'accentuar mai un que precedit de l'article: fa el que vol, no fa el què vol. Demana el que vulguis, no Demana el què vulguis. És, naturalment, exclòs el cas en què el dit mot és usat com a substantiu: Li ha explicat el com i el què. [El subratllat és nostre.]

A § 28 tracta de «*lo* davant participi», i dóna com a opcions per evitar-lo *allò*, *el o ço*, però no matisa, com havia fet en l'apartat «*lo* més adjectiu», que *allò* pot provocar frases ambigües. Així, dóna per bones frases com *Contràriament a allò afirmat...* o *Nosaltres ens atenem a allò dit*, que actualment no admet la normativa, tot i que figuren o han figurat com a bones en algun manual.⁷

2.3. *El Diccionari ortogràfic abreujat i La conjugació dels verbs en català*

Per les seves característiques, aquestes obres es presten menys a l'exposició doctrinal. En principi, sembla que el més important és l'organització de la informació, que prové de les obres majors, en aquest cas del *Diccionari ortogràfic* i de la *Gramàtica catalana*. En aquesta organització no hi falten les incongruències, com l'aparició d'algunes entrades al *Diccionari ortogràfic abreujat* que no surten a les edicions coetànies del *Diccionari ortogràfic*.⁸

La conjugació dels verbs en català presenta una estructura similar a la de la conjugació verbal del *Diccionari ortogràfic*, però simplificada. Considerant el seu

7. Per exemple, en *El català sense «lo» neutre*, de Pacia Garriga (1969), Barcino, Barcelona, p. 56. Per a un tractament recent del tema, vegeu Solà (1994, p. 27-38).

8. Per al *Diccionari ortogràfic abreujat*, vegeu la comunicació de Joan Puig Malet, «El *Diccionari ortogràfic abreujat* de Pompeu Fabra: característiques i novetats», a les actes d'aquest mateix Colloqui.

caràcter didàctic, recull les formes «dolentes» de determinats verbs, però es limita especialment als participis i als gerundis velaritzats (*sapiguent, beguent, volguent*), i a formes del futur i el condicional (*perderé, perderia*); en canvi, no considera les possibilitats de confusió de verbs de la segona conjugats com si fossin incoatius de la tercera (*incórrer/incurrir, infondre/infundir, interrompre/interrumpir*), qüestió que havia tractat nombroses vegades a les *Converses filològiques* (196 i 265).

Pel que fa als verbs incoatius, l'obra dona les dues possibilitats de conjugació verbal en el cas de *mentir*, però en el cas de *presumir* vacilla entre *presum* i *presumeix* («Es conjuga per alguns com *dormir*. És millor, però, conjugar-lo com *patir*»); ara bé, en la conversa 261, de l'any 1922, havia dit:

[...] el modern *presum* és segurament degut a la influència de l'espanyol *presume*. Doncs, en *presumir*, contràriament al que s'esdevé en *escollir*, la forma amb *eix* és indubtablement preferible a la forma pura.

Així mateix, Fabra no inclou entre els temps verbals el perfet perifràstic de subjuntiu (*vagi cantar*), al qual al·ludia el 13 de març de 1920 (conversa 89): «Però, que nosaltres sapiguem, ningú no ha constatat encara l'existència d'un pretèrit perifràstic en el mode subjuntiu, el qual pretèrit és, no gens menys, d'un ús corrent en la llengua escrita», i en una altra conversa posterior, del 5 de maig de 1925, deia:

No notat durant llarg temps i per tant no consignat en les gramàtiques, el fet és que el català modern poseeix, en el mode subjuntiu, un pretèrit perifràstic corresponent al pretèrit d'indicatiu, tan conegut, format amb l'auxiliar vaig i l'infinitiu del verb que es conjuga.

3. CONCLUSIONS

Després d'haver fet un repàs ràpid per les quatre obres de l'Editorial Barcino, fixant-nos en algunes de les incongruències que presenta el seu contingut comparat amb l'obra major del Mestre, podem concloure que la seva intervenció devia ser més aviat indirecta. És evident que es va aprofitar material de les obres fabrianes ja editades, i segurament també material inèdit, però considerant els casos en què l'exposició entra en contradicció amb les posicions de Fabra respecte a temes determinats, en aquella època, podem suposar que aquest no en devia revisar el resultat final, o, simplement, no en va seguir el procés d'elaboració.

Les peculiaritats d'aquestes obres (format, presentació, títols) i el seu caràcter divulgatiu expliquen que aquestes qüestions hagin passat desapercebudes als estudiosos, al llarg dels anys.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BLADÉ, Artur (1969). *Pompeu Fabra: Biografia essencial*. Barcelona: Pòrtic.
- COROMINES, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Vol. VIII. Barcelona: Curial; La Caixa, p. 275. [DECat]
- FABRA, Pompeu (1919-1928 [1983-1984]). *Converses filològiques*. Ed. a cura de Joaquim Rafel i Fontanals. Barcelona: EDHASA. 2 v.
- (1925a). *Ortografia catalana*. Barcelona: Barcino.
- (1925b). *Les principals faltes de gramàtica (manera d'evitar-les)*. Barcelona: Barcino.
- (1926a). *La conjugació dels verbs en català*. Barcelona: Barcino.
- (1926b). *Diccionari ortogràfic abreujat*. Barcelona: Barcino.
- (1933 [1918]). *Gramàtica catalana*. 7a ed. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (1956). *Gramàtica catalana*. Barcelona: Teide.
- (2006). *Obres completes*. Vol. 2. Barcelona: Enciclopèdia Catalana: Edicions 62; València: Edicions 3 i 4; Palma de Mallorca: Moll.
- (2008). *Obres completes*. Vol. 4. Barcelona: Enciclopèdia Catalana: Edicions 62; València: Edicions 3 i 4; Palma de Mallorca: Moll.
- LLORET, Maria Rosa; RAMOS, Rafael (2006). «Dedicació docent de Pompeu Fabra». A: FABRA, Pompeu, *Obres completes*. Vol. 2. Barcelona: Enciclopèdia Catalana: Edicions 62; València: Edicions 3 i 4; Palma de Mallorca: Moll, p. 13-32.
- MARVÀ, Jeroni (1927). *Exercicis de gramàtica catalana*. Vol. I: *Ortografia*. Barcelona: Barcino.
- MIRACLE, Josep (1938). *Gramàtica catalana*. Barcelona: Catalònia.
- RICO, Albert (2008). «Manuals i articles de divulgació de Pompeu Fabra». A: FABRA, Pompeu. *Obres completes*. Vol. 4. Barcelona: Enciclopèdia Catalana: Edicions 62; València: Edicions 3 i 4; Palma de Mallorca: Moll, p. 681-710.
- SEGARRA, Mila (1998). *Pompeu Fabra: L'enginy al servei de la llengua*. Barcelona: Empúries.
- SOLÀ, Joan (1994). *Sintaxi normativa: estat de la qüestió*. Barcelona: Empúries.